

*Дескрипція й оцінка: взаємозв'язок і
взаємозумовленість (на матеріалі притчевої новели
О.Говди “Йти своєю дорогою”)*

Різнобічна і повна інтерпретація художнього тексту можлива тільки при врахуванні семантичного навантаження всіх його елементів, зокрема – **дескриптивних** (описових, ознакових) та **аксіологічних** (оцінних) номінацій як важливих чинників формування і репрезентації глибинних смислів інформаційного потоку. Їхнє значення великою мірою залежить від контексту і може змінюватися під впливом його трансформацій, адже розгортання тексту зумовлює розширення узуального значення слова, наповнюючи його додатковими прихованими смислами.

Проблема співвідношення описового й оцінного аспектів у семантиці слова і висловлювання знайшла своє відображення у ряді праць українських та зарубіжних дослідників (Н.Д.Арутюнова, Г.Д.Величенко, Т.П.Вільчинська, О.М.Вольф, В.Л.Іващенко, Т.А.Космеда, У.В.Соловій, Р.М.Хеар та ін.). Більшість із них дотримуються думки, що “у висловлюваннях природної мови, які приписують об’єкту ті чи інші властивості, оцінний і дескриптивний компоненти нерозривно пов’язані і в багатьох випадках неподільні” [6; 24]. У дисертації У.Соловій читаємо: “Поділ аксіологічних номінацій на **власне оцінні** та **контекстуально оцінні** є, на наш погляд, одним із найдоцільніших при аналізі художнього тексту, оскільки враховує наявність латентних, імпліцитних аксіологічних сем у значеннєвому полі навіть тих найменувань, які характеризуються як дескриптивні і належать до денотативної номінативної структури” [10; 7-8].

Предметом суперечки було і, очевидно, залишається питання про критерії виокремлення, кількісне співвідношення та функціональне навантаження згаданих компонентів у структурі висловлювання загалом і номінацій –

зокрема, тому **метою** пропонованого дослідження є аналіз того, як використовуються мовні, зокрема дескриптивні та оцінні, засоби для потреб тексто- і характеротворення.

Матеріал дослідження – притчева новела О.Говди “Йти своєю дорогою”. У ній автор демонструє незвичайну ситуацію, в яку мимоволі потрапляє мандрівник, незнайомий із системою моральних цінностей та законами держави, що трапилася на його шляху.

Розглянемо детальніше, які функції виконують дескриптивні та аксіологічні засоби, працюючи на створення парадоксальної ситуації, коли три добрі вчинки мандрівника стають трьома злочинами з точки зору володаря держави. Нагадаємо: жанр притчевої новели передбачає поєднання основних ознак **притчі** (“...повчальна алегорична оповідь, в якій фабула підпорядкована моралізаційній частині твору” [8; 572]) і **новели** (“...невеликий за обсягом прозовий епічний твір про незвичайну життєву подію з несподіваним фіналом, сконденсованою та яскраво вималюваною дією” [8; 510]).

У досліджуваному тексті чітко виділяються традиційні композиційні елементи. У зав’язці оповідач повідомляє, що, подорожуючи, потрапив до країни, яка вражала своїм багатством, достатком і... байдужістю людей. З розвитку дії дізнаємося, як йому вдалося допомогти кільком жителям держави: він подав милостиню молодій жебрачці та її дітям, врятував дівчину від нападників і витягнув із води самогубця. Одразу ж після цього подорожнього було заарештовано і кульмінаційним моментом притчевої новели став суд над ним і винесення вироку: смертна кара через замурування за скоєння трьох злочинів.

Теоретичні праці, які стосуються проблеми співвідношення дескриптивного та оцінного аспектів у структурі слова і висловлювання [1; 3; 5; 6; 9; 10; 11], дають підстави виокремити такі види описових сполук залежно від наявності чи відсутності в них аксіологічних конотацій:

1) власне описові дескрипції (аксіологічно нейтральні) – описові сполуки, які не мають оцінних конотацій;

2) контекстуально-оцінні дескрипції – слова з первинним дескриптивним компонентом, що набувають аксіологічного забарвлення **тільки** у відповідних контекстах;

3) власне оцінні дескрипції, яким не потрібний контекст (на користь виокремлення такого виду висловлюється, скажімо, М.Селезньов [9], його приклад: *страшний негідник*).

Розглянемо на матеріалі притчевої новели, як реалізуються зазначені види дескриптивних і оцінних номінацій та яке їх функціональне навантаження.

1. Аксіологічно нейтральна дескрипція:

“Володар був невисокого зросту чоловік, широкоплечий, з жилими руками й бистрим поглядом. Голову йому увінчувала золота корона-обруч. Зодягнений був у майстерно оздоблені лати.

— *Чолом тобі, володарю, — я низько вклонився йому. — Нарешті я зможу довідатися, в чому звинувачують мене твої слуги” [7; 83¹]*

Більшість дескрипцій (зокрема, поза текстом) не мають аксіологічних конотацій, оскільки їхньою метою є об’єктивний опис, а не суб’єктивне оцінювання своїх референтів, хоча при потребі “...збагачуючись оцінними відтінками семантики, номінація з дескриптивною (ознаковою) характеристикою входить у сферу дії аксіологічної структури окремого висловлювання і, зрештою, тексту в цілому” [3; 49].

2. Контекстуально-оцінна дескрипція:

“ — Жити набридло, свинопасе? — поцікавився майже лагідно той, що тримав дівчину” (с.82).

Описова сполука, наявна в структурі аналізованого фрагмента тексту, ізольована від нього, дає мінімум інформації, недостатній для адекватної

¹ Надалі цитати з тексту подаються тільки із вказівкою на сторінку.

інтерпретації її значення. І тільки звернувшись до контекстуального оточення, що наповнює дескрипцію додатковими семантичними відтінками, розуміємо: мова йде про одного із нападників, від яких головному персонажеві вдалося врятувати дівчину. Таким чином, контекст дає необхідну інтерпретаторові інформацію для правильного розшифрування значення дескриптивної конструкції. Описова сполука, декодована крізь призму вказаної ситуації, отримує додаткові негативні аксіологічні конотації, які втрачаються у випадку її ізоляції або введення у контекст із нейтральною чи позитивною семантикою.

Наведемо ще один зразок контекстуально-оцінної дескрипції:

“...Той, що розплутував шнурочки на дівочій сорочці, повернувся в мій бік і, побачивши перед собою худорлявого чоловіка з цінком у руці замість зброї, криво посміхнувся і сплюнув у воду” (с.82).

Виділена дескриптивна сполука поза текстом може виконувати функцію об'єктивно-нейтрального опису зовнішності свого референта, але в рамках аналізованого фрагмента новели отримує додаткове конотативно-аксіологічне нашарування – апріорі передбачається, що людина такої зовнішності не може бути гідним суперником для *“двох здорованів, озброєних мечами”* (С.82). Як бачимо, текст виступає тут своєрідним каталізатором, який вияскравлює зміст аналізованої описової конструкції та спричиняє зсув її семантики від нейтральної дескриптивної до аксіологічної зі знаком “-” (з точки зору суб'єкта оцінки, яким виступають двоє згаданих молодиків). Наведений приклад дає підстави погодитися із думкою О.Вольф про те, що “в природній мові два аспекти – дескриптивний і оцінний, переважно суміщуються, утворюючи певне зрощення, “амальгаму”... двох структур, які накладаються одна на одну” [5; 393].

Текст як дискурс є тим фактором, який допомагає адекватно інтерпретувати таке “зрощення”, збагачуючи дескриптивні номінації різноманітними додатковими семами, серед яких оцінний аспект займає одне з найважливіших місць.

3. Власне оцінна дескрипція:

“...*Ти подав милостиню жебрачці, і за одну хвилину вона заробила більше, ніж чесний робітник за місяць важкої праці...*” (с.83).

Відносячи такі текстові одиниці (кваліфікуємо їх як моно- чи полілексемні неповні дескрипції) до розряду описових номінацій, підтримуємо думку вчених, зокрема Селезньова М., який називає їх **неповними**¹ реляційними, оскільки до їхнього складу на рівні тлумачення входить повнозначне дієслово (*робітник* – людина, яка щось *робить*, працює). Основною особливістю дескрипцій зазначеного типу є те, що вони найчастіше використовуються для вказівки на зв'язок свого референта з якимись подіями, ситуаціями і/або об'єктами.

Власне оцінні номінації потенційно можуть сприйматися та інтерпретуватися реципієнтом і за рамками художнього тексту, тому в працях деяких дослідників зустрічаються твердження про те, що подібні номінативні одиниці передають виключно суб'єктивно-оцінне ставлення суб'єкта номінації до свого об'єкта, втрачаючи при цьому нейтральний описовий елемент [див., напр., 2; 11]. На нашу думку, аксіологічні конотації не нівелюють цілком дескриптивну частину номінації чи висловлювання, тому вважаємо за доцільне кваліфікувати такі мовні засоби як описово-оцінні (або власне оцінні дескрипції).

Сюжетні особливості аналізованого твору такі, що прихильниками різних систем цінностей і, відповідно, двома основними учасниками аксіологічного конфлікту в новелі є оповідач і володар-суддя. Точка зору першого демонструється зав'язкою та основними етапами розвитку дії. Володар аргументує свій вирок під час звинувачувальної промови. Система аксіологічних цінностей обох персонажів збігається тільки тоді, коли вони використовують однакові власне оцінні дескрипції таксономічного (класифікаційного) характеру, говорячи про “*жебрачку*”, “*воїнів*” чи

¹ Неповна дескрипція – та, якій у базі знань відповідає більше одного об'єкта [9, с.65].

“самогубця”. Однак навіть такі оцінні номінації (зі знаками “-”, “+” і “-”) отримують додаткове смислове навантаження, поєднуючись у тексті з іншими описовими сполуками, які маніфестують протилежні точки зору на зображувані події та їх учасників.

Подаючи милостиню, подорожній пожалів бідну жінку та трьох її діток, які “були зодягнені в несусвітне дрантя” (с.82); “...перед жебрачкою лежав черепок розбитої макітри завбільшки з пригорщу, і жодної копійчини чи шматка хліба в ній не було” (там же). Зображені злигодні різко контрастують із багатством поселення, що так вразило мандрівника. Володар не заперечує бідності жінки, але не співчуває їй, а протиставляє чесному робітникові, який міг би заробити суму, отриману нею за хвилину, не менш як за місяць важкої праці. Він іронічно називає подорожнього “благодійником”, але ця дескрипція позитивної, схвальної семантики в його вустах за рахунок стилістичного маркування втрачає позитивне забарвлення й отримує “аксіологічний мінус”, оскільки її суб’єкт трактується як діяч зла, а не добра, блага.

Як бачимо, від контексту залежить значення не тільки дескрипцій, які завдяки йому потенційно можуть набувати аксіологічного забарвлення, а й власне оцінних номінацій, оскільки аксіологічний знак і смислові нашарування навіть найбільш однозначних із них теж залежать від прагматичного, контекстуального оточення.

Сперечаючись про вчинок воїнів, мандрівник і суддя використовують описові сполуки, які також по-різному кваліфікують своїх об’єктів. Поспішивши на жіночий крик про допомогу, подорожній побачив “двох здорованів, озброєних мечами” (с.82), яких він номінує “нападники” “мерзотники” і “свинячі вуха” (с.82-83). Також у цьому фрагменті тексту наявні ще дві описові сполуки латентної семантики “той, що розплутував шнурочки на дівочій сорочці” і “той, що тримав дівчину” (там же); значення останньої дескрипції більше залежить від контексту, ніж першої, але в рамках фрейму “знуцання, гвалтування” обидві є носіями негативної оцінної семантики.

Про свій третій вчинок (порятунок самогубця) мандрівник розповідає, використовуючи такі дескриптивно-оцінні мовні засоби:

“На одній із веж оборонного муру я побачив виснаженого чоловіка з прив’язаним до шиї каменем.

— Зачекай, шановний! — вигукнув я і кинувся бігти. Але самогубець ступив крок уперед і шубовснув у воду” (с.83).

Оповідач ні хвилини не сумнівається, що нещасного потрібно врятувати, бачачи в ньому людину, яка так само заслуговує на життя, як і будь-хто інший, навіть якщо він сам цього не розуміє. Більше того, явне бажання смерті не змушує мандрівника думати про самогубця погано, тому використання апелятивної аксіологічно-позитивної дескрипції “шановний” набуває символічного значення: на пошану, з точки зору оповідача, заслуговують усі, крім очевидних негідників.

Володар оцінює останній вчинок підсудного, як і врятованого ним чоловіка, по-іншому, тому і називає самогубця не “шановним”, а використовує такі описові засоби:

“...ти врятував самогубця, залишивши в такий спосіб при житті людину, яка вже попрощалася з цим світом і нічого доброго в ньому не бачить. Вдруге кинутися у воду в нього вже не вистачить сили, і він до кінця свого життя топтиме власну слабкість в горіліці чи іншому дурмані і стане морокою для всіх, хто зіткнеться з ним” (с.83).

Стрижневою фразою новели, в якій оприявлюється, фіксується прихована, глибинна суть аксіологічного конфлікту, є зауваження оповідача – “те, що ти називаєш злочином, у світі має ім’я Добро” (С.83). Ця описова сполука якнайкраще репрезентує один із основних теоретичних законів взаємозв’язку дескриптивної й оцінної структур висловлювання – залежність їх співвідношення від відповідної аксіологічної шкали, на основі якої відбувається інтерпретація певної лексичної одиниці.

Розв'язка новели несподівана. Виголосивши вирок мандрівникові, володар держави не повідомив одразу, як саме його стратять, сказав тільки: *“Ти вмреш такою смертю, що зрозумієш свою помилку”* (с.84).

“Усю ніч я не спав, перебираючи в уяві різноманітні муки, які міг заподіяти мені жорстокий володар” (с.84). Дізнавшись на світанку, що його повинні замурувати, подорожній відчув певне полегшення, оскільки це була швидка і відносно легка смерть від задухи. Однак виявилось, що суперечка про добро і зло між ним та суддею була ще не закінчена. Аксіологічний конфлікт продовжується, хоча кожен із учасників залишився при своїй думці:

“— Стійте! — пролунав знадвору голос володаря. — Я хочу наостанок зробити для тебе добро, чужинцю... Ти не вмреш від задухи. Мулярі залишать тобі щілину для повітря. Прощавай!” (с.84).

Подорожній був приречений на довгу і важку смерть від виснаження. У такий спосіб володар-суддя вирішив підтвердити свої слова про те, що *“...добрі вчинки – як зброя, і нею треба вміти користуватися”* (с.83).

Система моральних цінностей мандрівника, особливості виховання і загалом життєвий досвід і переконання змушують його по-своєму розуміти поняття добра і називати, наприклад, самогубця *“шановним”*, воїнів-нападників – *“мерзотниками”*, а порятунок людського життя оцінювати як добрий вчинок. Володар же стверджує, що його країна живе *“за своїми законами, які заповіли нам батьки і діди”* (с. 83), тому для нього властиве інше трактування добра і зла. Використовуючи дескриптивні й оцінні сполуки, він наповнює їх своїм, специфічним, часто протилежним, ніж у подорожнього, змістом (порівняймо, скажімо, розуміння поняття *“благодійність”* ним і підсудним).

Таким чином, проведений аналіз тексту дає підстави зробити наступні висновки. Дескриптивна й аксіологічна структури семантики номінації і висловлювання тісно пов'язані і взаємодоповнюють одна одну. Описові сполуки можуть отримувати додаткові оцінні конотації або новий

аксіологічний знак, використовуючись у семантичному просторі тексту, де функціональне навантаження зазначених номінативних одиниць полягає у тому, що вони стають одним із факторів забезпечення внутрішньої цілісності дискурсу та засобом вираження інтенцій автора. Виділяємо такі види дескриптивних конструкцій залежно від наявності чи відсутності в них аксіологічних конотацій:

- 1) власне описові дескрипції (аксіологічно нейтральні) – описові сполуки, які не мають оцінних конотацій (*“молода жінка”, “невисокого зросту чоловік, широкоплечий, з жилими руками й бистрим поглядом”, “твої слуги”* тощо);
 - 2) контекстуально-оцінні дескрипції – набувають аксіологічного забарвлення тільки у відповідних контекстах (*“той, що тримав дівчину”, “худорлявий чоловік з цінком у руці замість зброї”* тощо);
 - 3) власне оцінні дескрипції, для адекватної інтерпретації яких суб’єкту оцінювання не потрібний контекст (*“жебрак”, “чесний робітник”, “нападник”* тощо).
1. Арутюнова Н.Д. Дескрипции и дискурс // Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – 2-е изд., испр. – М.: “Языки русской культуры”, 1999. – I-XV, С. 95-129.
 2. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт. – М.: Наука, 1988. – 341 с.
 3. Буграк У. Оцінна номінація у художньому тексті (на матеріалі етюду М.Коцюбинського “Невідомий”) // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика – 2002, вип. 12 – С. 48-52.
 4. Величенко Г.Д. Функция категории оценки в выражении уточнительно-пояснительных отношений в тексте // Единицы языка в коммуникативном и номинативном аспектах. Межвузовский сборник научных трудов, Ленинград, 1996. – С.44-53.
 5. Вольф Е.М. О соотношении квалификативной и дескриптивной структур в семантике слова и высказывания // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. – М. – 1981. - №4. – С.391-397.
 6. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки. – М.: Наука, 1985, 228 с.
 7. Говда О. Йти своєю дорогою // Приватна колекція: Вибрана українська проза та есеїстика кінця ХХ століття / Упоряд., вступне слово, бібліограф.

- відомості та приміт. В.Габора. – Львів: ЛА “Піраміда”, на замовлення приватного підприємця Говди І.В., 2002. – 628 с. – С.82-84.
8. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т.Гром'як, Ю.І.Ковалів та ін. – К.: ВЦ “Академія”, 1997. – 752 с.
 9. Селезнёв М.Г. Референция и номинация // Моделирование языковой деятельности в интеллектуальных системах. – М.: Наука, 1987. – С. 64-78.
 10. Соловій У.В. Оцінно-образна номінація у структурі художнього тексту (на матеріалі “малої прози” кінця 19 – поч. 20 ст.): Авторефер. дис. ...канд. філол. наук. – Івано-Франківськ, 2003.
 11. Хэар Р.М. Дескрипция и оценка // Новое в зарубежной лингвистике: Вып. 16. Лингвистическая прагматика. Сборник: Пер. с разн. яз. / Сост. и вступ. ст. Н.Д.Арутюновой и Е.В.Падучевой. Общ. ред. Е.В.Падучевой. – М.: Прогресс, 1985. – 500 с. – С.183-195.

У пропонованій статті висвітлюються особливості співвідношення описової та оцінної структур висловлювання і номінації. Обґрунтовується залежність інтерпретації таких лексичних засобів від контексту, в якому вони використовуються. Виділяються три види описових сполук: контекстуально-оцінні, власне описові та власне оцінні.

Ключові слова: дескрипція, кваліфікація, аксіологія, контекст.

In offered clause the question of connection both parity of descriptive and estimated structures of the statement and names is shined. The dependence of interpretation similar names from a context is proved, in which they are used. Three kinds of descriptive designs are allocated: context-estimated, evaluative neutral and descriptive-estimated.

Key words: description, qualification, evaluation, context.